

ВИТОКИ ІДЕЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ПЕТРЕЧКО Зоряна Миколаївна - магістр права

В статті раскрыто поняття и правовую природу полицейського государства, формирования содержания полицейской службы, характерные черты полицейского государства, рассмотрены проблемы теории и практики полицейского государства.

Ключові слова: *поліцейська держава, поліцейська служба, поліцейська діяльність, юрисдикція, поліцейський примус.*

Постановка проблеми

Вивчення історії правоохоронних органів традиційно перебуває серед постійних завдань юридичної науки. Актуальність історико-правових досліджень діяльності органів правопорядку суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави та суспільства, коли звернення до спадщини минулого обумовлено ще й нагальними потребами реформування органів внутрішніх справ. Для належного правового забезпечення цього процесу, створення його наукових основ важливим є узагальнення історичного досвіду функціонування апарату загальної поліції, коли в суспільстві відбувалися кардинальні зміни, тривали складні і суперечливі соціально-економічні та політико-правові процеси. Досвід діяльності поліцейських установ, дослідження правових засад функціонування апарату загальної поліції дають значний матеріал не тільки для наукових узагальнень, а й для визначення напрямків удосконалення організації та діяльності сучасних органів внутрішніх справ України.

Стан дослідження

Проблем функціонування поліцейської держави тією чи іншою мірою торкалися представники науки поліцейського права: І. Є. Андріївський, В. М. Гессен, І. Т. Тарасов, В. В. Іванівський. Особливий інтерес викликає робота сучасного вченого О. М. Корнєєва «Поліцейська держава: теорія та практика» та інші. Існує значний масив історичної літератури, присвяченої класичній моделі поліцейської держави – Пруссії періоду правління Фрідріха Великого. Однак деякі важливі аспекти феномену поліцейської держави залишаються недослідженими та нез'ясованими.

Мета статті

Комплексний аналіз теоретичних витоків поліцейської держави, визначення її сутності та ознак. Наукова новизна статті полягає в авторському підході до досліджуваних проблем.

Виклад основного матеріалу

Поліцейська держава (Polizeistaat), найбільш відомим представником якої був Х. Вольф, була започаткована наприкінці XVII століття і об'єктивно сприяла виникненню теорії освіченого абсолютизму. Розпочавши з охорони безпеки, привласнивши в подальшому виключне право здійснювати повноваження щодо забезпечення суспільного добробуту, ця держава з часом закономірно вдається до крайнощів поліцейської регламентації [1, с.112]. Пере-

бравши на себе керівництво всіма видами людської діяльності, вона паралізує розвиток громадянського суспільства, процес звільнення особистості від всебічного піклування з боку влади. Завдання адміністрації в поліцейській державі полягало в тому, щоб створити дієвий громадський порядок (поліцію). У наш час поліцейську державу заведено розглядати як ідеальний тип для протиставлення правовій державі.

Поліцейська Держава – (грец. – державний устрій) – держава, політичний режим якої характеризується репресивними методами управління, детальною регламентацією життя громадян, контролем і наглядом, поліцейським примусом у найбільш жорсткій формі. Такий режим не допускає самовизначення індивіда і суспільних груп, опозиційних рухів, ґрунтується на всеохоплюючій і всепоглинаючій опіці держави над особою і суспільством. Практика Поліцейської держави, досить поширена в абсолютних монархіях 17–18 ст., знайшла своє теоретичне обґрунтування в ідеології освіченого абсолютизму, прихильники якого, керуючись методологічним принципом евдемонізму, оголосили добробут індивіда і суспільства вищою та єдиною метою держави [2, с. 543]. Для її досягнення держава наділялася необмеженими повноваженнями. Заради суспільного благополуччя визнавалося можливим і необхідним порушення індивідуальних, прав. Саме ж загальне благо визначалося відповідно до суб'єктивних поглядів носія владних повноважень. Евдемонізм, що запозичив від античності повагу до загального блага, виправдовував абсолютизм, вважаючи його засобом досягнення суспільного благополуччя.

Центром влади в такій системі була абсолютна монархія, яка керувала з центру раціонально організованою ієрархією органів управління. Компетенція таких органів залишалась не визначеною, тому що чиновники, які здійснювали волю монарха, були вільними від будь-яких правових обмежень, як і сам монарх.

Загальноприйнято, що в правових державах влада повинна бути розподілена, тоді як у державах із абсолютною монар-

хією не було та й не могло бути розподілу влад. У поліцейських державах уряд видає закони, керує країною, а також частково здійснює функції суду. Звичайно, зазначав В. М. Гессен, і абсолютистська держава створює закони, але він «є технічним засобом управління, більш доцільним, не більш обов'язковим, ніж індивідуальний урядовий акт. Державна доктрина старого режиму визнає тільки одну відмінність між законом і урядовим розпорядженням у порядку їх видання, різний ступінь юридичної сили залишається зовсім не відомим публіцистиці старого режиму» [4, с. 196].

Верхнє управління (законодавство) та урядова влада абсолютного монарха були юридично вільними. Звичайно, монарх управляти одноособово не міг, значна частина повноважень переходила до сфери підвладного управління (бюрократії), але оскільки чиновники здійснювали волю монарха, вони такою ж мірою були вільними від будь-яких правових обмежень, як і сам монарх. «Підзаконний характер підлеглого управління, – констатував В. М. Гессен, – ні в чому не виявляється так яскраво, як у дискреційності повноважень адміністративних органів, що характеризувало урядовий лад у всіх державах старого режиму» [4, с. 5].

При здійсненні своїх численних завдань поліцейська держава вимушена була створити і дійсно створила величезний бюрократичний апарат. Безумовно, жодна держава не може існувати без класу управлінців. Але характерною рисою поліцейської держави було те, що в ній бюрократія діяла поза суспільства та над ним. Тому перед всевладною адміністрацією індивід був безправний. Він був об'єктом влади, а не суб'єктом прав, підданим, але не громадянином [11, с. 196]. Саме історія поліцейської держави показує, як легко бюрократія перетворюється на самодостатню силу.

Характерною властивістю поліцейського режиму була детальна регламентація громадського життя. Поза регламентацією практично нічого не залишалось. Поліція (управління), за словами Цахаріє, – це кручена рослина, яка охоплює всі частини державного устрою, а Ронер взагалі говорив, що діяльність поліції невичерпна, як саме

життя [3, с. 334]. Формально-казуїстичні правила та регламенти, по суті, стирали будь-яку межу між сферою індивідуальної свободи та компетенції влади.

В умовах тотальної поліцейської опіки закріпачений підданий був тільки об'єктом для урядових дій. Заходи безпеки щодо людей ставилися в поліцейській державі в один ряд із заходами безпеки щодо тварин та стихійних сил природи. До заходів безпеки щодо людей поліцейські відносили заходи проти п'яниць, іноземців та мандрівників, лихварів та божевільних, літераторів, художників, винахідників тощо. Індивід, який виявляв самодіяльність, ініціативу, розглядався з поліцейської точки зору як щось підозріле або небезпечне для державної влади. Такий підданий цікавив поліцію, перш за все, як предмет, котрий треба знешкодити, так само, як тварини або сили природи [13, с.94].

Поліцейська держава характеризувалася також принципом колективної відповідальності за вчинки, думки тощо. У збірнику законів, які регламентували діяльність поліції, вказувалося на те, що будь-яка людина, яка помітила порушення закону, зобов'язувалася повідомити про те поліцію [7, ст. 432]. Природно, що такі умови створювали обстановку загальної підозри та страху.

Організаційно-правові принципи функціонування поліцейських сил у Західній Європі в XIX – початку XX ст.ст. обумовлювалися не тільки впливом поширених у суспільстві демократичних ідей, але і національно-історичною специфікою. Саме тоді остаточно сформулювались два підходи до поліцейської діяльності – британський і континентально-європейський, в основі яких було різне тлумачення обсягу повноважень поліції. У Великобританії обов'язки поліції обмежувалися такими завданнями: підтримкою порядку, розкриттям злочинів, регулюванням вуличного руху в містах [12, с.138]. Ці обов'язки були взаємозалежними і складали єдину поліцейську функцію – забезпечення громадської безпеки. В Австрії, Німеччині, Франції, Італії, Іспанії та інших країнах європейського континенту завдання поліції були набагато

різномісними. На неї покладалося ще й запобігання правопорушенням в найширшому змісті, і тому важко було назвати яку-небудь сферу соціальної діяльності, яка так чи інакше не підпадала під поліцейський вплив. У Пруссії, наприклад, були ветеринарна, мисливська, пожежна, рибальська, страхова, будівельна та інші види поліції [5, с.101].

Пруський король Фрідріх Великий (1712–1786), послідовник цієї теорії, стверджував: народові, мов малій дитині, треба вказувати, що він повинен їсти та пити. Такий погляд на державу у XVIII ст. енергійно втілювали в життя уряди різних держав. У Росії його виразником був Петро I (1672–1725).

В той же час у Франції функціонували великі поліцейські сили в провінціях, містах, на основних дорогах, які були підлеглі короні, а також спеціалізовані органи, призначені для проведення попереднього розслідування, здійснення політичного розшуку тощо. Причому, юрисдикція поліції визначалася головним чином адміністративним шляхом королівськими едиктами і ордонансами. У 1667 р. була заснована посада генерал-лейтенанта поліції, який здійснював керівництво поліцейськими формуваннями країни. У регіонах відповідні функції здійснювалися інтендантами поліції, юстиції і фінансів [14, с.246].

По іншому було у Великобританії, там доктрина поліцейської держави не поширилась. В Англії і Уельсі (а пізніше в Шотландії), навпаки, інтенсивно розвивалися процеси становлення і зміцнення місцевого самоврядування і, відповідно, децентралізації поліції. Керівництво і контроль над нею вже з XIV ст. були зосереджені в руках мирової юстиції в особі місцевих суддів-дворян. Саме вони несли відповідальність за здійснення в місцевому масштабі древньої королівської прерогативи підтримки правопорядку [8, с.76]. Власне ж поліцейські функції покладалася до початку XIX ст. безпосередньо на громадян: кожен домовласник давав клятву сприяти розшуку і покаранню злочинців і зобов'язаний був відслужити рік констеблем.

У країнах Центральної і Східної Європи до початку ХХ ст. склалася в основному централізована модель управління поліцією [9,с.32]. В Австро-Угорщині, Болгарії, Румунії, Сербії керівництво поліцейськими силами здійснювалося МВС і урядовими представниками на місцях. Вплив муніципальних органів на поліцію був дуже слабким. Це можна пояснити прагненням правлячих династій максимально посилити свою владу в умовах багатонаціональної держави (Австро-Угорщина), регіонального сепаратизму (Румунія) і, явної чи потенційної зовнішньої загрози (Болгарія, Сербія)[9,с.40].

Цікавим є досвід США щодо формування сучасної поліцейської системи, який передбачає врахування таких базових положень:

– по-перше, система, що створюється для їх захисту, не повинна перетворюватися на інститут, який обмежує їх законну діяльність, а методи контролю й боротьби зі злочинністю не повинні протиставлятися з основними правами і свободами людини, що містяться у «Загальній декларації прав людини» та інших міжнародних актах;

– по-друге, громадяни, яким довірено виконання правоохоронних функцій, зобов'язані пройти ретельний відбір у відповідності з їх особистісними якостями та отримати кваліфіковану, професійну підготовку; від них також вимагається дотримання етичних норм[6,с.360].

В азіатських і африканських колоніях європейських держав мав місце особливий підхід до організації і управління поліцейськими формуваннями. Загальне керівництво поліцією здійснювалося з метрополії, а безпосереднє було покладено на голів колоніальної адміністрації. Під її підпорядкуванням діяли поліцейські загони, які комплектувалися з європейців (головним чином жандармерія) і місцевих жителів[3,с.334]. Причому дислокація останніх здійснювалась з урахуванням принципу «розділяй і владарюй»: в Індії, наприклад, поліцейські-мусульмани направлялися в області проживання індусів, а поліцейські-індуси – в міста і села, де переважало мусульманське населення. Про

будь-яку національну поліцейську не було й мови.

Відмітна риса поліцейського державного порядку – бюрократичне правління, яке відрізняється від феодальних форм правління тим, що ґрунтується на праві, а не на свавіллі окремої особи. Усі починання державної влади втілюють у життя численні представники бюрократії, головним полем діяльності яких є різноманітні канцелярії. У Німеччині ХVІІІ ст., де прихильники поліцейського порядку посідали особливо значне місце, виникла навіть спеціальна галузь прикладного державознавства, присвячена державній канцелярській практиці. Батьком цієї вельми своєрідної соціально-політичної дисципліни був Й. Я. Мозер (1701–1785), відомий представник догматичної розробки німецького державного права [13, с.94-98].

Висновки

Застосування санкціонованого державою насильства є основною ознакою, що детермінує місце і роль поліції в системі органів виконавчої влади. При цьому значення поліцейської діяльності і самої цієї організації незмінно зростає під час ускладнення політичної, економічної і криміногенної ситуацій і, особливо, коли правлячі кола намагаються вирішити проблеми, які виникають, радикальним шляхом. І це не випадково, бо поліція стає головним інструментом підтримання влади в авторитарних і тоталітарних державах, де насильницький радикалізм розглядається як оптимальний засіб усунення перешкод для реалізації офіційних внутрішньополітичних доктрин. У таких умовах вона перетворюється в могутній, наскрізь політизований апарат, що володіє надзвичайно широким обсягом повноважень, орієнтований на здійснення всебічного контролю над суспільством і широкомасштабні репресії. Причому, виконує вона ці завдання небезуспішно. Проте, в тоталітарних державах поліція в принципі не може бути захисником прав і свобод людини.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито поняття та природа поліцейської держави, формування змісту поліцейської служби, характерні риси поліцейської держави, розглянуто проблеми теорії і практики поліцейської держави.

SUMMARY

In the article deals with the concept and the legal nature of a police state, formation of the content of the police service, the characteristics of a police state, problems of the theory and practice of the police state.

Література:

1. Андрианов С.А. Министерство внутренних дел. Исторический очерк. –СПБ., 1904. – 112 с.
2. Андреевский И.Е. Полицейское право. В 2 т. – СПб.: Праца, 1871. – Т.1: Полиция безопасности. – 543 с.
3. Белявский Н.Н. Полицейское право. Конспект лекций. – Юрьев: тип. Матиссена, 1904. – 334 с.
4. Гессен В.М. Лекции по полицейскому праву. Изд. студентов 1907-1908 гг. Вып. I. – СПб.: Север, 1908. – 196 с.
5. Губанов А.В. Полиция зарубежных государств: основные черты организации и деятельности. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – 101 с.
6. Джурканин Т., Негодченко А., Сергеев В. Кадровое обеспечение полиции США: Монография / Под ред. проф. А.В. Негодченко. – Д., 2006. – 360 с.
7. Кравченко Ю.Ф. Міліція України. – К.: Генеза, 1999. – 432 с.
8. Крылов В.С. Полиция Великобритании. Основные черты организации и деятельности: Учеб пособ. – М.: МВШ МВД СССР, 1974. – 76 с.
9. Нижник Н.Р., Калюжний Р.А., Лемак В., Захаров В.Ф. Поліція Словацької Республіки: проблеми реформування // Наук. вісн. Юрид. акад. Мін-ва внутр справ. – 2003. – № 2. – С. 32-40.
10. Опришко І.В. Органи внутрішніх справ на етапі становлення та розвитку української державності // Наук. вісн. НА-ВСУ. – 1999. – № 2. – С. 134-139.
11. Осипов Ю.И. Организация и деятельность службы полиции за рубежом: Учеб пособие. – М.: ВНИИ МВД России, 1992. – 196 с.
12. Поррит Э. Современная Англия. Права и обязанности ее граждан. – М., 1897. – 138 с.
13. Січкач В.О. Забезпечення прав і свобод людини поліцейськими структурами світу: історичний аспект// Актуальні проблеми сучасної наук в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, Таврія 2006. – Вип. 9 – 332 с. – С.94-98.
14. Файкс Г. Большое ухо Парижа. Французская полиция: история и современность / Пер. с нем. – М.: Юр. лит., 1981. – 246 с.